

הקדמה

כך ההנצחה לחיים הרצוג הוא השמיני בסדרת הספרים שמוציא גנזך המדינה בהתאם ל"חוק להנצחת נשיאי ישראל וראשי ממשלותיה (1986)". חייו ופועלו של חיים הרצוג זכו עד היום לתיעוד חלקי, בעיקר פרי עבודתו הוא. חיים הרצוג כתב אוטוביוגרפיה בשם "דרך חיים: סיפורו של לוחם, דיפלומט ונשיא" (תל אביב 1997), שיצאה באנגלית באחרית ימיו (*Living History*) ובעברית לאחר מותו. כמו כן פרסם ספרים ובהם קבצים של נאומים, שידורי רדיו ומחקרים.

דמותו של חיים הרצוג זכורה בציבור בתור נשיא פעלתן הממלא ללא לאות את תפקידו למען אזרחי המדינה, בתור פרשן במלחמת ששת הימים, ובתור שגריר ישראל באו"ם שקרע את החלטת האו"ם נגד הציונות. בספר זה ביקשנו לתרום להרחבת התיעוד על חייו ולהציג את מלוא פעילותו הציבורית. בספר מובאות 183 תעודות, מרביתן מתפרסמות כאן בפעם הראשונה, ובלוויית המבואות הן פורשות לפני הקורא ביוגרפיה מתועדת של הנשיא השישי של מדינת ישראל.

אי-אפשר להבין את אישיותו של הרצוג בלי להכיר את הבית שבו גדל בדבלין – ביתם של הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג ושל הרבנית שרה הרצוג לבית הילמן. גולת הכותרת בפעילותו של הרב הרצוג הייתה כהונתו בתור הרב הראשי האשכנזי של ארץ-ישראל המנדטורית ושל מדינת ישראל. חיים הרצוג קיבל מהוריו את הלמדנות, את אהבת מסורת ישראל ואת הציונות, אך בשלב מסוים מרד באורח החיים שגדל בו ובמקצת ההשקפות הדתיות של הוריו. הוריו של חיים הרצוג ציפו ממנו שילמד בישיבה בארץ-ישראל, אלא שלימודים אלה לא התאימו לו והוא פנה ללימודי משפטים בירושלים ובבריטניה. הוא שירת בתור קצין מודיעין בכיר בצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה – שירות שמילא אותו גאווה על חלקו במלחמה נגד גרמניה. "הייתי עם יחידה שהגיעה עד הריין, וכללית הייתי עסוק למדי בששת השבועות האחרונים. היה סיפוק רב בהתקדמות דרך ההריסות של מה שהיה פעם גרמניה הנאצית [...] הייתי אחד מראשוני בני היישוב (אולי אפילו הראשון שבהם) שנכנס לארץ אויבנינו", כתב חיים הרצוג למשפחתו במרס 1945 (תעודה 6).

את הכשרתו המעמיקה בהלכות המודיעין הצבאי הביא הרצוג, לאחר שהשתחרר מהצבא הבריטי ושב לארץ-ישראל, לשירות היישוב היהודי ומדינת ישראל, תחילה בשורות המחלקה המדינית של הסוכנות ולאחר מכן בשורות צה"ל. בצה"ל עמד הרצוג פעמיים בראש המודיעין הצבאי (1948-1950, 1959-1961). בתקופה הראשונה פעל הרצוג לשילוב המודיעין בפעילות המבצעית של צה"ל במלחמת העצמאות ולעיצוב דמותו וארגונו של חיל המודיעין לאחר המלחמה (ראו למשל תעודות 24, 28). בתקופה השנייה התמודד עם כניסת כוחות מצרים לסיני (מבצע "רותם") וארגן את אמ"ן (אגף המודיעין) לפעילות במדינות הפריפריה ואפריקה (ראו למשל תעודות 67, 73, 75). הרצוג מילא תפקידים חשובים נוספים בצה"ל. בהיותו נספח צה"ל בארצות הברית (1950-1954) פעל לשיפור הקשרים בין צה"ל לראשי מערכת הביטחון האמריקנית וניסה את כוחו בהגדלת הרכש הצבאי הישראלי בארצות הברית (ראו למשל תעודות 35, 45, 51). בתור מפקד מחוז ירושלים ומפקד חטיבת ירושלים (1954-1957) נפגש מדי פעם עם המפקד הירדני של אזור ירושלים, ופגישותיו שימשו אמצעי להשקטת המצב בין שתי המדינות (תעודה 55). בתפקיד ראש מטה פיקוד הדרום (1957-1959) טיפל בבעיות כוח האדם של הפיקוד, בבעיות חוסר משמעת ובהשגת מים לאוכלוסייה הבדואית שנפגעה מהבצורת (ראו למשל תעודות 61, 63). במחצית הראשונה של 1958 שימש הרצוג בתפקיד ממלא מקום אלוף הפיקוד (כי משרת האלוף לא אוישה), ולפיכך טיפל גם בבעיות מבצעיות בחבל ניצנה (תעודה 64).

ב-1962 השתחרר משירות הקבע בצה"ל ולאחר מכן קיבל מינוי חירום במילואים – מושל צבאי של הגדה המערבית אם תיפול בידי צה"ל. ב-1967, במהלך מלחמת ששת הימים, כבש צה"ל את הגדה המערבית והרצוג התמנה למושל הראשון של חבל ארץ זה, שכלל אז גם את ירושלים המזרחית (לפני שהושלם איחוד העיר).

באמצע שנות השישים של המאה העשרים שב הרצוג לשרה הפוליטיקה, כמו בעת היותו סטודנט בשנות הארבעים. הוא הצטרף לרפ"י הודות לערכיה הדמוקרטיים והממלכתיים, ובמרכזם שינוי שיטת הבחירות והנהגת בחירות מקדימות (פריימריז), בגלל הערצתו לדוד בן-גוריון ובזכות קרבתו למנהיגיה, כמו למשל למשה דיין ולשמעון פרס. מעמדו הפוליטי התחזק לאחר שכבש את דעת הקהל בזכות הופעתו המשכנעת והמרגיעה בפרשנות רדיו ערב מלחמת ששת הימים ובמהלכה. לנוכח ריכוז הכוח המצרי בסיני והדאגה בציבור הישראלי אמר:

כאשר נאצר מודיע כי הוא מתכונן לקראת התקפה עלינו – יש לזכור כי לכל מטבע שני צדדים. הכוח שלו הערוך בסיני, הכולל כאמור למעלה מ-80 אלף חייל וכ-800 טנקים, אחראי למרחב גדול מאוד [...] זהו שטח עצום לגבי הכוח המצרי הנמצא בסיני, והוא מבטיח לצה"ל מרחב תמרון ניכר, אם וכאשר נצטרך להגיב על התוקפנות המצרית. הפיקוד המצרי חייב לקחת את זאת בחשבון, ואם כך הדבר – הרי לנוכח כוחו של צה"ל, יש לו בעיות. הוא גם יודע כי בשתי הזרועות הקובעות את תוצאתה של מלחמה מודרנית, בעיקר בשטח מדברי, באוויר ובשריון – צה"ל מצויד היטב בציוד ובנשק (תעודה 81).

לאחר המלחמה התבלט הרצוג בהיותו איש ציבור רב פעלים ופובליציסט פורה בעברית ובאנגלית. במלחמת יום הכיפורים ב-1973 שב הרצוג להופיע בתור פרשן ברדיו ובטלוויזיה (תעודה 93). בעקבות המלחמה פרסם הרצוג את ספרו "מלחמת יום-הדין" וייחס בו את הניצחון בשדה הקרב לחיילים ולקצינים של צה"ל בדרגים הנמוכים והבינוניים. הוא ביקר את ההנהגה הביטחונית של ישראל – ובכלל זה גם את שר הביטחון דיין, למרות קרבתם האישית קודם למלחמה. יכולת ההסברה של הרצוג לא נעלמה מעיני שר החוץ יגאל אלון ולפי המלצתו מונה הרצוג לנציג הקבוע (שגריר) של ישראל לאו"ם ב-1975. שלוש השנים שבהן כיהן באו"ם היו מן הקשות בתולדות יחסי החוץ של המדינה. ישראל הייתה במגננה דיפלומטית בגלל מלחמת יום הכיפורים ומלחמת הנפט שהתלוותה לה. הגוש הערבי-סובייטי נהנה מרוב אוטומטי בעצרת האו"ם והרצוג נדרש לנהל את המערכה המדינית ומערכת ההסברה בשום שכל כדי למזער את המכות שנחתו על ישראל.

אחת המערכות הראשונות של הרצוג באו"ם הייתה למנוע את קבלת ההחלטה המשווה את הציונות לגזענות – החלטה שפגעה בלגיטימיות של קיום מדינת ישראל. את קבלת ההחלטה לא ניתן היה למנוע, אולם הרצוג השכיל לנהל מסע הסברה תקיף נגד ההחלטה, מסע שהגיע לשיאו בנאומו בעצרת האו"ם ובו הזכיר הרצוג שתאריך קבלת ההחלטה, 10 בנובמבר 1975, הוא יום השנה ה-37 ל"ליל הברדולח" בגרמניה הנאצית וטען: "היטלר היה מרגיש כאן בבית בכמה הזדמנויות בשנה האחרונה אילו האזין לדברים שהושמעו באולם הזה, ובעיקר לדברים שהושמעו במהלך הדיון על הציונות" (תעודה 99). בסיום דבריו קרע הרצוג את טיוטת ההחלטה. בכך החל הרצוג במאבק ארוך לביטולה, מאבק שהגיע לסיומו המוצלח בדצמבר 1991 (תעודות 136, 177).

אופי אחר היה למאבקים שניהלה משלחת ישראל כמועצת הביטחון של האו"ם. החברות הקבועות כמועצה – ובהן מעצמות המערב: ארצות הברית, בריטניה וצרפת – יכלו להטיל וטו על החלטות אנטי-ישראליות, ובזכות עבודת משלחת ישראל ההחלטות שהתקבלו היו מאוזנות מעט יותר. עם זאת קרה שהתקבלו החלטות לא נעימות לישראל בגלל פשרה אמריקנית-סובייטית. אחת הפעמים הבודדות שהצלחה ישראל למנוע גיוס רוב נגדה הייתה לאחר "מבצע יונתן" (מבצע אנטבה) – מבצע לשחרור בני הערובה הישראלים והצרפתים מאנטבה ביולי 1976. נאומו של הרצוג כמועצה, נאום שהצדיק את הפעולה הישראלית (תעודה 103), סייע להצלחת ישראל.

עם שובו של הרצוג לישראל ב-1978 הוא חזר למגוון פעילויותו הציבוריות והפוליטיות. ב-1981 נבחר הרצוג לכנסת העשירית מטעם המערך. בהיותו חבר כנסת טיפל הרצוג בסוגיות מדיניות, ביטחוניות ומשפטיות ונאבק בבירוקרטיה הממשלתית. בפברואר 1983 השתתף בדיון בכנסת על המלצותיה של ועדת פֶּהֶן, שחקרה את הטבח במחנות סברה ושתילה, וביקר את המלצותיה נגד ראש אמ"ן יהושע שגיא (תעודה 124).

במרס 1983 נבחר הרצוג במפתיע לתפקיד הנשיא השישי של מדינת ישראל, למרות היותו מועמד האופוזיציה. כנאום ההשבעה שלו בכנסת ב-5 במאי 1983 הזכיר הרצוג את רצח אמיל גרינצווייג, מי שנרצח בעת שהשתתף בהפגנת "שלום עכשיו" נגד מלחמת לבנון, וקרא לאחדות פנימית נגד אויבי ישראל.

ואכן השאיפה לאחדות, או לפחות לסובלנות, בקרב אזרחי ישראל – בין יהודים לערבים, בין דתיים לחילוניים, בין אנשי הימין לאנשי השמאל, בין עניים למבוססים ובין בני עדות המזרח לבני עדות המערב – הייתה נר לרגליו של הרצוג בשנות כהונתו בנשיאות. מראשית כהונתו החל לפעול למען הקמת ממשלת אחדות לאומית, ובשנת 1984 התגשמה שאיפתו והוא סייע לכינון הממשלה ככל יכולתו.

ב-1990 במהלך המכונה "התרגיל המסריח" הופלה ממשלת האחדות (בראשות יצחק שמיר מ"הליכוד") על ידי מפלגת "העבודה" ושותפותיה. הרצוג הטיל את הקמת הממשלה על שמעון פרס ממפלגת העבודה (תעודה 167). פרס נכשל בניסיון והרצוג הטיל על שמיר להקים ממשלה חדשה. בציבור הרחב נמתחה ביקורת רבה על תפקוד המערכת הפוליטית והדבר הביא לידי מחאה חריפה ולדרישה חזקה לשינוי שיטת הממשל. הרצוג תמך בדרישה זאת, שדמתה לעקרונות שהציגה רפ"י בשנות השישים של המאה עשרים, וכתב לג'ימי קרטר, נשיאה לשעבר של ארצות הברית:

לאורך כל הדרך היה לי ברור שיש לשנות את כל המערכת הפוליטית שלנו. הדבר כולל את חיזוק הדמוקרטיה בתוך המפלגות [...]. הטלת אחריות דיווח מצד חברי הכנסת לציבור הבוחרים והעלאת אחוז החסימה [...]. הרחקתי לכת הרבה יותר מהמצופה מהנשיא בעניין זה, אבל אין לי כל ספק שאני עושה את הדבר הנכון, ופעולותיי משקפות את דעתו של רוב הציבור (תעודה 168).

מתוקף היותו נשיא נדרש הרצוג להתמודד עם דרישות למתן חנינות מיוחדות, מעל ומעבר למה שנדרשו קודמיו. שתי פרשיות בלטו בעניין זה, ובעטיין ספג הרצוג ביקורת ציבורית לא מעטה. הפרשה הראשונה הייתה של אנשי "המחתרת היהודית". אלה נעצרו ב-1984 בחדר לשורה של פיגועים נגד ערביי השטחים. הרצוג סירב לדון באפשרות לתת להם חנינה לפני שיעמדו לדין. משהסתיימו ההליכים המשפטיים הסכים לדון בבקשות כמה מהם ולקצוב את עונשם ובלבד שיביעו חרטה על מעשיהם (תעודות 144, 151, 159). הפרשה השנייה, "פרשת קו 300", הייתה של אנשי שירות הביטחון הכללי (השב"כ), שהרגו שני מחבלים שחטפו אוטובוס. הרצוג השקיף על הסוגיה הן בתור משפטן הן בתור איש מודיעין. הוא העריך כי אם יועמדו אנשי השב"כ לדין ייגרם נזק אדיר לשב"כ ולמערכת הביטחון ולכן העניק להם הרצוג חנינה לפני משפט (תעודות 145, 146). בשנים שבהן כיהן הרצוג בתפקיד נשיא נאלצה מדינת ישראל להתמודד עם שני עימותים אלימים: האינתיפדה, שפרצה בדצמבר 1987, ומלחמת המפרץ, שבמהלכה ספגה ישראל 39 טילים שנורו עליה מעירק בינואר-פברואר 1991. הרצוג הצדיק את פעילות צה"ל נגד האינתיפדה (תעודה 155) ועשה כל שביכולתו לחזק את הציבור העומד במערכה (תעודות 157, 160, 170).

במהלך כהונתו השתמש הרצוג בכישוריו הדיפלומטיים ובכישורי ההסברה שלו כדי לקדם את מעמד ישראל בעולם. אחת ההופעות המרכזיות שלו הייתה נאומו בישיבה משותפת של שני בתי הקונגרס האמריקני ב-1987 במהלך ביקור ממלכתי ראשון של נשיא ישראל בארצות הברית (תעודה 154).

התמוטטות הגוש הסובייטי העוין בשנים 1989-1991 הביאה לידי שתי תוצאות ברוכות לישראל: גל עלייה המוני ממדינות ברית המועצות לשעבר וחידוש (או כינון) היחסים הדיפלומטיים בין ישראל לשורה ארוכה של מדינות במזרח אירופה ובאסיה. הרצוג סייע ככל יכולתו לשיפור קליטת העולים בישראל (תעודה 175) ופעל לחזק את הקשרים עם המדינות שזה עתה קשרו יחסים דיפלומטיים על ידי אירוח מנהיגיהן ויציאה לביקורים ממלכתיים אצלן.

הרצוג שם לעצמו למטרה לפעול לחיזוק הקשר בין מדינת ישראל ליהדות התפוצות. לפיכך ניצל הרצוג את ביקוריו בחו"ל למפגשים עם הקהילות היהודיות והרבה להתכתב עם אישים יהודים בתפוצות (ראו למשל תעודות 138, 143, 169). לקראת סיום כהונתו, בדברי ברכתו ליהודי התפוצות לרגל יום העצמאות ה-45 למדינה, קבע הרצוג:

העם היהודי מוסיף להיות דאגתה העיקרית של ישראל. [...] בראש סולם העדיפויות שלנו אני רואה את החינוך היהודי. אם ברצוננו לעצור את נחשול ההתבוללות, להגדיל את המודעות היהודית של בני עמנו,

לחזק את הקשרים בין הקהילות היהודיות בעולם ובין הקהילות היהודיות בישראל – עלינו להשקיע ביצירת חינוך שיוכל לתת מענה לאתגרים של היום. עתידנו תלוי בכך [...] ומעל לכול, עלינו להבטיח את ההמשכיות היהודית, וההמשכיות היהודית תלויה בחינוך יהודי (תעודה 182).

לצד העניינים הציבוריים והצבאיים, התעודות המובאות בספר נותנות מקום גם לחייו האישיים של חיים הרצוג: לסיפור ילדותו והתבגרותו, להיכרותו עם אורה אשתו ולחייו המשפחה שהיו להם (תעודות 43, 59, 70), להולדת ילדיו, וליחסיו עם הוריו ואחיו יעקב (תעודות 72, 183).

התעודות המובאות בספר הן מבחר בלבד מתוך כשבעת אלפים תעודות שאספנו בארכיונים שונים ובעיקר בגנזך המדינה, בארכיון צה"ל ובארכיון הציוני המרכזי.

ברצוננו להודות לכל האנשים שסייעו לנו בהכנת הספר. לבני משפחת הרצוג: אורה הרצוג ויצחק (בוזי) הרצוג, ולצדם לאה גולדברג מיד חיים הרצוג. בזכותם השגנו כמה מכתבים יקרי ערך שכתב הרצוג בצעירותו, תצלומים שונים ומידע חשוב.

תודה לגנז הקודם ד"ר טוביה פרילינג ולגנז היום ד"ר יהושע פרוינדליך שהיו שותפים בגיבוש מתכונת הספר. למזכיר "המועצה הציבורית להנצחת זכרם ופעלם של נשיאי ישראל וראשי ממשלותיה" אבי וידרמן שהעניק סיוע רב בהוצאת הספר לאור.

תודה לפרופסור יואב גלבר מאוניברסיטת חיפה שקרא את חמשת הפרקים הראשונים של הספר, לד"ר יגאל שפי מאוניברסיטת תל אביב שקרא את הפרק השישי ולד"ר אבי בקר מאוניברסיטת תל אביב שקרא את הפרקים השביעי עד השלושה עשר. שלושתם העירו לנו הערות מועילות וחשובות ביותר ושני הראשונים אף התראינו עבור הכנת הספר.

תודה לפרופסור יחיעם ויץ מאוניברסיטת חיפה, שקרא את הציונים הביוגרפיים, הוסיף פרטים ותיקן אי-דיוקים שנפלו בהם.

תודה לכל האנשים שהסכימו להתראיין עבור הכנת הספר: מרשל בנסון, רחביה ורדי, יהודה ניצן וצבי צור זיכרונם לברכה; ויבדלו לחיים ארוכים מרסיה אברהמסון, פנחס אליאב, עמי גלוסקא, אריה הנדלר, ניסן לימור, שלמה מרום (מרושי) ויהודית סגל.

תודה למנהלים ולעובדים בארכיונים על שסייעו לנו באיתור החומר הארכיוני לספר: לד"ר מיכאל פולישצ'וק מארכיון מפלגת העבודה, לרחל רובינשטיין מהארכיון הציוני המרכזי, למיכל צור, לדורון אבי-עד וליואב בן-דוד מארכיון צה"ל, לדינה ספראי מארכיון הקיבוץ הדתי, לדניאל רובינוב מגנז הציונות הדתית, לאליהו בן-הרוש ולאביביט קדרון מארכיון אורט, לשושנה בן-דב מארכיון משואות יצחק, לד"ר סילביה שינקולבסקי-קרול מארכיון המכון לחקר הציונות הדתית באוניברסיטת בר אילן ולעובדי הארכיונים של העיתונים "ג'רוזלם פוסט" ו"הארץ".

תודה לבעלי אוספים פרטיים שהואילו להעביר לנו העתקי תעודות ותמונות: למאיר הילמן וללורד לאונרד וולפסון מבריתניה, לפילואין פריד מארצות הברית. ליהושע יוסטמן (יוסטוס) זכרונם לברכה ויבדלו לחיים ארוכים פתחיה נריה, יעקב נמרודי ואריה הנדלר מישראל. יוסטמן והנדלר התראינו עבור הכנת הספר.

תודה לכל מנהלי המוסדות ועובדיהם שסייעו לנו באיסוף התמונות ובייחוד לשירלי ראובני מארכיון צה"ל, לאילנה דיין מלשכת העיתונות הממשלתית, לראובן קופלר מנהל ארכיון התצלומים בארכיון הציוני המרכזי, לפנינה לבני מנהלת ארכיון הצילומים של הקרן הקיימת לישראל, לנעמה שילה ממוסד יד ושם, ליעקב מאן מהמרכז למורשת המודיעין ולנתי נושיטיין שאישר לנו להשתמש בצילומיו של אביו ישראל נושיטיין ז"ל.

תודה לבני משפחותיהם של הקריקטוריסטים קריאל גרדוש (דוש), אריה נבון ויעקב פרקש (זאב) זיכרונם לברכה – מיכאל גרדוש, דוד נבון, נעמי ודורית פרקש, בהתאמה – ותודה לשמואל כץ יבדלו לחיים ארוכים, על שאפשרו לנו להשתמש בקריקטורות שציירו.

תודה לנורית ולק שערכה את הספר עריכה לשונית, לענבל גיל שהגיחה את תרפסי התעודות, לעובדי "תרגומי איכות" ולאפרד ירו על תרגום התעודות שנכתבו באנגלית, לרותי בלייר שהגיחה את כתב היד לאחר מסירתו לדפוס ולרחל יורמן שהכינה את המפתח.

תודה לכל עובדי גנזך המדינה שסייעו בהכנת הספר ובייחוד לעובדי "המחלקה לתיעוד והנצחה": ימימה רוזנטל, חגי צורף, ליה בן-צבי, נעמי ברזלי, נורית מדר, לואיז פישר, יעל רז וד"ר ננה שגיא.

ארנון למפרום

מידע על עריכת המסמכים:

- (1) נוסח המסמכים – שיבושי לשון ושגיאות, בייחוד בפרוטוקולים, תוקנו ללא ציון הדבר. מילים לועזיות שאינן שגורות בימינו הובהרו בסוגריים מרובעים.
- (2) כותרות לתעודות – בראש המסמך מופיעות שתי שורות כותרת לתעודה. באיגרות ובמכתבים שנכתבו בידי הרצוג מופיעים בכותרת שם הנמען ומקום מושבו. במסמכים אחרים מופיע שם הגוף או המוסד שבו נאמרו הדברים ומקום כינוסו של הגוף. הכותרות כתובות בצורה אחידה והן מבוססות על מידע המופיע במסמכים או שאוב ממקורות ארכיוניים אחרים. בכל האיגרות השמטנו את הכתובת ואת התאריך כפי שנכתבו במקור, ולא ציינו אם התעודה הנמצאת ברשותנו היא מקור או העתק. תאריכים עבריים צוינו רק כשהתאריך העברי היה רשום במסמך.
- (3) השמטות – הרשינו לעצמנו להשמיט קטעים מנאומים ומפרוטוקולים לשם קיצורם. בדרך כלל הבאנו את מכתביו של הרצוג בשלמותם. בכמה מקומות השמטנו קטעים משיקולי עריכה, ביטחון המדינה או צנעת הפרט. השמטה או אי-בהירות של מילה אחת צוינה ב-[ ] וכך עד חמש מילים [----], השמטה של יותר מחמש מילים סומנה ב[.....].
- (4) התקנה – כל התעודות הותקנו מחדש על פי הכללים הנהוגים היום, גם אלה שפורסמו בספרים ובכתבי עת אחרים.
- (5) חתימה – החתימה תואמת תמיד את החתימה של הרצוג במסמך המקורי. במקום שאין חתימה על המסמך שברשותנו פרסמנו אותו בלי חתימה.
- (6) הבהרות והערות – במבואות הובאו הערות שוליים על פי הכללים המדעיים המקובלים והן מובאות במרוכז לאחר פרקי הספר. בנוגע לתעודות – הבהרות לעניינים לא ברורים ניתנו בדרך כלל בסוגריים מרובעים בגוף התעודה. במקרים מעטים הובאו הערות שוליים שסומנו בכוכבית (*).